

VŘSR a společenský pokrok

„Říjnová revoluce je sociálně politická událost, jejíž velikost se stále hlouběji a plastičtěji odhaluje s každým novým krokem lidstva cestou společenského pokroku“

Vysazení ÚV KSSS z 31. 1. 1977

VŘSR, jejíž 60. výročí v letošním roce slavíme, se stala historickým mezníkem v životě sovětských pracujících, největší událostí 20. století a také historickým, dosud nejpokrokovějším přelomem ve vývoji lidstva.

Vzhledem k hloubce revolučních proměn, které VŘSR naplnila jako socialistická revoluce, vlivu, který měla a má na revoluční oddíly dělnické třídy a demokratické síly celého světa, místu a úloze země ve světovém vývoji, v níž zvítězila, se stala historickým přelomem ve vývoji světové civilizace.

Proto právem hodnotíme VŘSR jako nejradikálnější revoluci, jako historický předěl ve vývoji společnosti, který neodděluje pouze kapitalismus a socialismus jako dvě různé společenskoeconomické formace, ale jako mezník přesahující rámec dvou dějinných epoch přechodu lidstva od společnosti třídní ke společnosti beztřídní.

Poprvé v dějinách široké masy pracujících pod vedením marxisticko-leninské strany, na základě poznání zákonitostí společenského vývoje, uskutečnily hluboký převrat v dějinách.

Je přímo symbolické, že základní dokumenty, přijaté sověty dělnických, rolnických a vojenských zástupců bezprostředně po vítězné revoluci, obsahují ty ideje společenského pokroku, které byly výrazem odvážných tužeb vykořisťovaných mas. Osvobozená práce, svoboda, demo-

kracie, rovnoprávnost národů, spravedlivý mír a společenský pokrok vyjadřovaly základní hodnoty, které byly a jsou postupně naplňovány v SSSR a ostatních socialistických státech a jsou tužbami vykořisťovaných mas v různých kontinentech světa.

Říjnová revoluce urychlila dějinný pokrok. Byla potvrzením správnosti teoretických závěrů zakladatele vědeckého socialismu o vedoucí úloze dělnické třídy v čele s marxisticko-leninskou stranou v celém procesu výstavby socialistické a komunistické společnosti. Obrátili-li klasické marxismu-leninismu veškerou pozornost k dělnické třídě, jakožto k reálnému nositeli společenské emancipace, tj. skutečnému subjektu společenského pokroku, učinili tak proto, že pouze v této společenské třídě našli díky jejímu objektivnímu postavení v systému společenských vztahů záruky, že pravdivé poznání společenské reality nebude deformováno subjektivistickým zájmem a bude využito ve prospěch realizace společenského pokroku.

Světodějný význam VŘSR jako nositelky společenského pokroku vynikne, zkapitulujeme-li marxisticko-leninskou teorii společenského pokroku a její aktuálnost v současné epoše, naznačíme-li složité peripetie boje za společenský pokrok v třídních antagonistických společenskoeconomických formacích a kvalitativně nové podmínky realizace společenského pokroku po vítězné socialistické revoluci.

S ideou pokroku se nesetkáváme ve všech společenskoeconomických formacích. Ačkoli celé historie lidstva byla reálným bojem lidových mas, národů a států za uskutečnění společenského pokroku, idea pokroku se objevuje až v novověku, v době, kdy buržoazie jako relativně pokroková třída ekonomicky zmohutněla a počala uplatňovat nároky na své třídní, politické panství nad společností.

Od této doby se datují ideologické spory o hodnocení sociálních procesů a reálného vývoje jednotlivých společenských formací dodnes. Tyto spory se projevují a projevují v protikladných odpovědích na otázky: představoval kapitalismus pokrok ve srovnání s feudalismem, je socialismus pokrokovějším společenským řádem než kapitalismus, mají takové hodnotící soudy objektivní základ, existují zákony společenského pokroku, tj. objektivní, podstatné, nutné, vnitřní, opakující se stránky společenského pohybu, které mají vzestupný, progresivní charakter? Jaká je podstata společenského pokroku, jeho hybných sil a kritérií? Můžeme hovořit o pokroku v soudobých třídně antagonických společenských formacích? Jaká je povaha společenského pokroku za socialismu?

Tyto a podobné otázky nejsou spekulativní. I dnes je oblast společenského pokroku předmětem teoretických a praktických zájmů lidí, je předmětem vyhraněného teoretického a praktického boje tříd ve vnitropolitickém měřítku a národů a států v rozsahu mezinárodním.

Vědecká teorie společenského pokroku má v současné době význam pro pochopení charakteru soudobé epochy a vývojových tendencí světa. Souvisí s pochopením historického místa soudobého kapitalismu, ale především socialismu a revolučních perspektiv komunistické společnosti. Ne náhodou je oblast pokroku předmětem ostrého ideologického boje mezi kapitalistickou a socialistickou společností, neboť se do ní promítají dvě ideologie, prezentující třídní zájmy dvou světů.

Pokrokovými změnami nazýváme přírodní nebo společenské procesy, kterým je vlastní vývoj, orientovaný progresivním, tedy vzestupným směrem. Růst — pro živý organismus, přechod od nevědomosti k vědění — pro člověka, přeměna z třídy o sobě v třídu pro sebe — pro třídu, vznik socialismu — pro společnost, to vše vyjadřuje pokrokový vývoj.

Společenský pokrok je vývoj, který se

týká společnosti a vyjadřuje fázi vzestupného vývoje společnosti. Kategorie společenský pokrok tedy odráží a fixuje vzestupný charakter vývoje společnosti, zatímco kategorie společenského vývoje odráží protikladné progresivní i regresivní stránky, tendence společenského pohybu, vyjadřujícího jednotu a boj protikladů.

Marxisticko-leninská teorie pokroku se liší od nemarxistických teorií v tom, že nespojuje realizaci společenského pokroku se subjektivisticky, idealisticky, nehistoricky pojetými projekty budoucnosti, ale s vědeckou teorií společenského vývoje — s materialistickým pojetím dějin, které odráží objektivní stránky a zákonitosti společenského vývoje.

Metodologická přednost marxismu-leninismu a jeho teorie společenského pokroku je v tom, že skoncoval s úvahami o společenském pokroku vůbec a zvýrazňuje nevyhnutelnost konkrétní historického přístupu k dějinným procesům.

Konkrétní historický přístup umožňuje postihnout reálné společenské zákonitosti a vztahy, dějinnou kontinuitu a diskontinuitu, kvantitativní a kvalitativní změny, evoluční a revoluční vývoj. Umožňuje hodnocení a rozlišení stupňů historického vývoje společnosti a určení historického místa jednotlivých společenských řádů.

Marxismus-leninismus odhaluje hybné síly vývoje společnosti, které jsou současně hybnými silami společenského pokroku. Odvozuje je od rozhodující úlohy způsobu výroby ve vývoji společnosti. Na základě progresu ve sféře materiální výroby dochází k pokroku v oblasti společenského vědomí a v celé nadstavbové sféře — v politickém životě, v kultuře, vědě, umění apod. Boj pokrokových tříd proti reakčním sociálně politickým řádům, spjatých s přežitými výrobními vztahy, je rozhodující silou historického vývoje antagonistických společenskoeconomických formací.

Uznání materiálního základu hybných sil společenského pokroku neznamená popření vlivu a jiných faktorů. Společnost je živý organismus a dochází v ní k neustálému vzájemnému působení různých stránek. Materiální výroba působí bezprostředně nebo zprostředkovaně na všechny stránky života, ta zase zpětně na výrobu a celou společnost. Nadstavbové jevy se vyvíjejí nejen bezprostředně či zprostředkovaně jen pod vlivem ekonomických podmínek, ale také relativně samostatně.

Z těchto souvislostí vyplývá, že pojem

společenský pokrok je filosofickou kategorií. Vyjadřuje poznání momentů, stránek a tendencí vzestupného vývoje společenské reality ve svém celku. Je výrazem nejen poznání, ale obsahuje i hodnotící měřítko, nakolik jsou cílevědomě naplňovány lidské tužby.

Hodnocení pokroku je nejen záležitostí poznání, ale promítá se v něm především

třídní zájem. Je formulací uvědomělého cíle veškeré lidské činnosti. Tento cíl není voluntaristický, ale vyjadřuje jednotu objektivních předpokladů (výrobní síly, výrobní vztahy, technika atd.) i subjektivních faktorů (uvědomělost, vzdělání atd.).

Kategorie společenský pokrok je výrazem nejen poznání, ale i výzvy k jednání, k činnosti a angažovanosti.

Kritérium společenského pokroku

Otázka kritérií společenského pokroku je jedním z ústředních problémů marxistické teorie pokroku. Teorie pokroku má smysl a význam potud, pokud vyúsťuje v kritérium pokroku. I v něm se rozhodujícím způsobem promítá přístup k objektivní skutečnosti. Idealistické koncepty vyzvedávají úlohu faktorů vědomí jako základního kritéria společenského pokroku. Podstatu kritéria pokroku spojují se stavem a rozvojem vědomí a poznání, se vzděláním, s morálkou, se svobodou ducha, s individuální svobodou, jednostranně s pokrokem vědy, techniky atd.

Marxistické kritérium pokroku není na rozdíl od nemarxistických teorií subjektivistické (nepovažuje za kritérium libovolně vzatou stránku společenského pohybu), ale objektivní. Vyplývá z vědeckého přístupu k objektivní skutečnosti. Splňuje tyto základní předpoklady: vyděluje takového činitele, který maximálně, nezvratně, historicky kontinuálně a ve všech fázích společenského vývoje rozhodujícím způsobem determinuje společenský vývoj, tedy i společenský pokrok.

Tímto základním, rozhodujícím činitelem vývoje každé společenskoekonomické formace je sféra materiální výroby a v ní je třeba tudíž hledat základní kritérium společenského pokroku.

Zvýraznění celospolečenského objektivního kritéria společenského pokroku má metodologický význam pro analýzu pokroku i v jednotlivých oblastech společenského života nebo toho či onoho aspektu filosofie, morálky, svobody apod.

Historický materialismus nejen dokázal, že rozhodujícím objektivním faktorem společenského vývoje jsou změny ve způsobu výroby, ale také že způsob výroby podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec.

To ovšem neznamená absolutizaci role ekonomického faktoru v životě společnosti: „Ekonomická situace je základem, avšak rozličné momenty nadstavby ... působí také na průběh dějinných zápasů a v mnoha případech převážně určují jejich formu,“ napsal B. Engels J. Blochovi. (Marx, K. - Engels, B.: Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 379—380.)

Marxisticko-leninské, základní, objektivní, nejobecnější kritérium společenského pokroku v sobě implikuje dvě spoluorganicky spjaté sféry: nadvládu člověka nad silami přírody a nadvládu nad vlastními společenskými vztahy. Ve své jednotě vyjadřují tyto sféry vztah úrovně svobody, již společnost dosáhla vcelku — svobody ve smyslu nadvlády nad silami přírody a jejím odpovídajícím využitím v zájmu lidových mas, svobody člověka v nejširším smyslu tohoto slova.

Společenský pokrok se projevuje ve všech sférách života společnosti, v životním způsobu, v sociálním prostředí, v oblasti sociálního plánování, v oblastech kultury, vzdělání aj. Každá z těchto i jiných oblastí je konec konců sociálně ekonomicky determinována. Jen pokrok ve všech oblastech sociálního života však umožňuje všestranný rozvoj společnosti i osobnosti. Není tomu však ve všech společenskoekonomických formacích.

Pokrok v antagonistických společenskoekonomických formacích

V antagonistických společenskoekonomických formacích má pokrok nerovnoměrný a vnitřně rozporný charakter. V dosavadních třídních společnostech vykuovali lidé svou vládu nad přírodou tím, že upadali do stále větší závislosti na společenských silách a vztazích, které sami vytvořili, vyvolali v život, ale nebyli

je schopni zvládnout. Výsledky pokroku si v těchto společnostech přivlastňovala jen menšina společnosti.

K. Marx o těchto vztazích řekl: „Zdá se, že tou měrou, jak si lidstvo podrobuje přírodu, stává se člověk otrokem druhých lidí nebo své vlastní špatnosti. Dokonce i čisté světlo vědy, jak se zdá,

není schopno svítit jinak než na temném pozadí nevědomosti. Všechny naše vynálezy a všechny pokrok nemají zřejmě jiný výsledek, než že obdařují materiální síly duševním životem, zatímco lidský život ohlupují na materiální sílu.“ [K. Marx: Reč na jubilejní slavnosti listu „Peoples Paper“, Marx, K. - Engels, B.: Spisy, sv. 12, Praha 1962, str. 30.]

Výsledky společenského pokroku si v třídní společnosti přivlastňovala vesměs jen menšina společnosti, nově získané prostředky vlády člověka nad přírodou se stávaly nástrojem vykořisťování, zbídačování a útlaču společnosti. Technický pokrok neplodil vždy další všestranný pokrok, nevedl k růstu vzdělání, blahobytu a rozvoji všech členů společnosti. Pokrok výroby často bezprostředně nevedl k výrazným pokrokovým změnám ve všech oblastech společenského života. Pokrok v jedné oblasti bylo nutno často platit velkými obětmi a náklady nebo regresem v jiných oblastech.

„Protože základem civilizace je vykořisťování jedné třídy druhou, napsal v kapitalismu B. Engels, probíhá celý její vývoj v neustálém rozporu. Každý pokrok ve výrobě je zároveň krokem zpět v postavení potlačované třídy, tj. velké většiny. Každé dobrodiní pro jedny je nutně zlem pro druhé, každé nové osvobození jedné třídy je novým utlačením druhé třídy.“ (Engels, B.: Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Marx, K. - Engels, B., Vybrané spisy, sv. II, Praha 1950, str. 338.)

Nerovnoměrný a vnitřně rozporný charakter pokroku dosáhl svého vrcholu za imperialismu. Imperialismus je i dnes schopen dosahovat pokroku zvláště v ob-

lasti výroby, techniky a vědy. Tento pokrok je rozpornější než kdykoli dříve. Růst výroby a produktivita práce na jedné straně je doprovázen masami nezaměstnaných a často i hladovějících lidí na druhé straně. Platí to i o růstu vzdělanosti, rozvoji zdravotnictví, ale současně i o miliónech pologramotných a negramotných bez elementární lékařské péče. Ohromný růst techniky, úspěchy přírodních věd plodí nebezpečí přeměny techniky a vědy v síly zkázy a ničení.

Nerovnoměrnost pokroku se projevuje nejen v nerovnoměrném vývoji jednotlivých zemí a národů, ale i jednotlivých složek sociálního systému i tříd. Proto sociální pokrok je výsledkem boje tříd. Třídní boj je hybnou silou pokroku, který je plodem zápasu pokrokových tříd se silami reakce.

Tato nerovnoměrnost a rozpornost se projevuje i při realizaci technického pokroku v soudobém kapitalismu. Státně monopolistický kapitalismus je schopen se adaptovat v podmínkách vyššího rozvoje výrobních sil. Některé nové prvky v rozvoji výrobních sil se projevují dokonce nejprve v kapitalistických státech, ale nikoli ve své rozvinuté podobě — se všemi otevřenými sociálními možnostmi, ale často omezeně a deformovaně. Společenský pokrok je limitován zájmy kapitalu, který neumožňuje využít ani všech možností technického a sociálního pokroku. Hlavní rozpory se projevují mezi sociálním a technickým vývojem, mezi možnostmi přeměny práce a kultivace lidských sil a skutečnými výsledky. I v této oblasti se stává kapitalismus stále více deformujícím činitelem vědeckotechnického pokroku.

Pokrok za socialismu

a) VŘSR odstraněním vykořisťování člověka člověkem ze všech oblastí společenského života a zapojením širokých mas pracujících do uvědomělé a aktivní činnosti poskytla příklad nejspravedlivější pokrokové organizace práce.

Po vítězství socialistické revoluce budování socialistické společnosti je uváděn do života nový typ sociálního pokroku, který likviduje antagonismus společenského vývoje a postupně odstraňuje nerovnoměrnost společenského pokroku. Za socialismu se nejen mění charakter pokroku, ale mnohonásobně se zrychluje jeho tempo.

Hlavním úkolem boje za pokrok po odstranění sociálního antagonismu je vy-

tvoreni mohutných výrobních sil společnosti, které zabezpečí dostatek materiálních a duchovních statků k zabezpečení všestranného vývoje celé společnosti. Jestliže v minulosti bylo úspěchů civilizace dosahováno často za cenu strádání a bídy širokých mas pracujících, za socialismu je využíváno výsledků společenské práce ve prospěch všeho lidu. Socialistický princip odměňování podle množství, kvality a společenské důležitosti je výrazem nejhumánnějšího rozdělování, odpovídající danému stupni rozvoje výrobních sil.

Socialistická společnost plánovitě využívá širokých mas pracujících k uvědomělé tvorbě dějin. Masy pracujících se uvědoměle zapojují do výstavby a přestavby společnosti a zabezpečují nepřetr-

žité, v historii nevidané tempo společenského vývoje.

Rovnoměrnost a soulad všech oblastí společenského vývoje je dalším rysem pokroku za socialismu. Péče o pracující měst či vesnice, duševně nebo fyzicky pracující, o vývoj výrobních sil i duchovní kultury, velkých či malých národů stojí v popředí pozornosti centrálních společenských orgánů a institucí, které plánují na základě poznání společenských zákonitostí usměrňují společenský vývoj.

Vědeckotechnický pokrok se stává hlavním faktorem kvalitativní přeměny výrobních sil, vědy v bezprostřední výrobní sílu a tomu odpovídající změny materiálně technické základny společenské výroby. Působí na všechny sféry života společnosti. Stává se hlavním nástrojem vytváření materiálně technické základny komunismu. Vědeckotechnická revoluce je nedělitelnou bytostnou součástí rozvoje socialismu a výstavby komunismu. Vytváří předpoklady pro soustředění nejdůležitějších způsobů lidské činnosti: vědy k teoretickému poznání zákonitostí přírody a společnosti; techniky jako komplexu materiálních prostředků a zkušeností k přetváření přírody; výroby a řízení.

b) VŘSR probojovala nový typ politické organizace společnosti a nový typ demokracie zabezpečující nejširší účast pracujících na řízení a správě státu.

V tom se projevuje humanismus socialistického pokroku. Teprve na půdě marxismu dochází ke sjednocení humanismu s vědou a s praktickým hnutím společnosti. Socialistická společnost jako první fáze vývoje ke komunismu vytváří všechny předpoklady pro výstavbu komunistické společnosti.

c) Socialistická revoluce nastolila nové vztahy mezi národy.

V. I. Lenin, který odhalil podstatu tohoto problému, zvláště zdůraznil, že "... jednota mezinárodní taktiky komunistického dělnického hnutí všech zemí vyžaduje nikoli odstraňování rozmanitostí, nikoli zahazování národních rozdílů... nýbrž takové uplatňování hlavních zásad komunismu..., při němž by byly správně posuzovány v jednotlivostech, správně přizpůsobovány národnostním a národnostně státním rozdílům a správně na ně aplikovány". (Lenin, V. I.: Dětská nemoc „levičáctví“, Spisy, sv. 31, Praha 1955, str. 86—87.)

Leninská národnostní politika, založená na zásadách proletáckého internacionálního stala se přitažlivým příkladem řešení jedné z nejdůležitějších otázek vývo-

je lidské společnosti stovkám miliónů pracujících v kapitalistických zemích, koloniálních a závislých zemích. V této linii pokračuje ve své politice KSSS i v současnosti.

d) VŘSR zvítězila pod praporem míru. Přijetím dnes již historického „Dekretu o míru“ nastolila první socialistická země světa cestu mírového vývoje. KSSS je důslednou pokračovatelkou leninské politiky míru a spolupráce mezi národy a realizátorkou historické předpovědi V. I. Lenina, kterou vyjádřil v prvních hodinách vítězství proletářské revoluce v Rusku.

Šedesátiletá existence prvního socialistického státu světa i existence socialistických států ve střední a jihovýchodní Evropě, Asii i Americe, jejich úsilí o realizaci společenského pokroku cestou výstavby socialistické společnosti jsou potvrzením toho, že socialismus a mír jsou neoddělitelné. Hluboká dialektická jednotka boje za mír a za společenský pokrok jsou charakteristickým rysem soudobé epochy.

Není náhodou, že berlínská konference evropských komunistických a dělnických stran nastolila otázku mezinárodních podmínek realizace společenského pokroku. Společenský pokrok v jednotlivých zemích vždy závisel jak na vnitřních, tak i vnějších podmínkách. Závěrečný dokument této konference právem nese název „Za mír, bezpečnost, spolupráci a společenský pokrok v Evropě“.

Závěrečný dokument této konference zdůrazňuje, že „mezi bojem za mír, uvolnění napětí, bezpečnost a za prosazování principů mírového soužití, za upevnění vzájemné důvěry mezi národy a státy a bojem za nové ekonomické a politické vymoženosti pracujících, za sociální pokrok je těsná vzájemná souvislost“. (Za mír, bezpečnost, spolupráci a společenský pokrok v Evropě, Praha 1976, str. 42.)

e) VŘSR nastolila kategoricky požadavek nutnosti obrany výsledků revoluce. V. I. Lenin při vypracování a obhajobě programu ozbrojené obrany revoluce zobecnil zkušenosti z revolučního boje proletariátu a zdůrazňoval, že „chce-li a bude-li vládnoucí třída, tj. proletariát, vládnout, bude to muset dokázat i svou vojenskou organizací“. (Lenin, V. I.: VIII. sjezd KSR (b), Spisy, sv. 29, Praha 1955, str. 146.)

Tento požadavek neztrácí na významu ani v podmínkách politiky mírového soužití, v situaci v níž se socialismus stal rozhodujícím činitelem světového vývoje. Obrana výsledků Říjnové revoluce si vy-

nutila vytvoření armády, která se poprvé v historii přestává prezentovat jako nástroj k porobení národů, k naplnění omezených třídních cílů. Socialistická armáda svým posláním a cílem vytváří novou stránku dějin armád. Její činnost se soustřeďuje na zabránění válce. V podmínkách, kdy se otázky války a míru staly prvořadým problémem naší doby, stojí před socialistickými armádami úkol: stát se mírotvorným činitelem, odvrátit nebezpečí termonukleární války.

Tato mírotvorná úloha socialistické armády znamená úplné obrácení všech politických a mravních hodnot, k jejichž naplnění byla dříve armáda ořentována. Armáda, jako nositelka vojenského násilí, která byla v antagonistických společnostech příliš často nástrojem politické reakce, nositelkou nesvobody, za socialismu se stává mírovou silou. Svou mohutností, neustálou bojovou připraveností, jako nositelka vojenského násilí usiluje o to, aby nemusela jako nástroj moci řešit mezinárodní spory prostředky jí vlastními. Hrozbu násilí agresivních sil lze ovšem odvrátit jen adekvátními prostředky.

Bojová připravenost socialistických armád, jejich neustálá bojová pohotovost se

stává spolu s ostatními faktory mírovou silou a garantem společenského pokroku. Proto mohl na XXV. sjezdu KSSS ve Zprávě ÚV KSSS L. I. Brežněv konstatovat, že „po všechna léta věnovala strana náležitou pozornost posilování obranyschopnosti naší země a zdokonalování ozbrojených sil... Zlepšilo se vybavení ozbrojených sil moderní výzbrojí a bojovou technikou, zkvalitnila se bojová příprava a ideové zocelení příslušníků ozbrojených sil. Sovětský lid... si může být jist, že plody jeho budovatelské práce jsou spolehlivě chráněny“. [XXV. sjezd KSSS, dokumenty a materiály, Praha 1976, str. 75.]

Hodnota každé teorie pokroku se měří tím, jak pravdivě odhaluje historické možnosti lidí a ukazuje jim reálnou cestu pro jejich činnost. Marxisticko-leninská teorie pokroku je vyjádřením důvěry lidstva ve svou budoucnost, důvěry, která se opírá o znalost zákonů společenského vývoje.

60. výročí VŘSR je oslavou bojového a pracovního hrdinství sovětského lidu, jehož úspěchy v boji za socialismus, za mír, společenský pokrok, za svobodného všestranně rozvinutého člověka naší epochy, jsou neoddělitelně spojeny s vedoucí a řídící silou společnosti — Komunistickou stranou Sovětského svazu.